

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Кафедра філософії та міжнародної комунікації

“ЗАТВЕРДЖУЮ”
Декан гуманітарно-педагогічного факультету
Інна САВИЦЬКА
“_____” 2024 р.

“СХВАЛЕНО”
на засіданні кафедри філософії та
міжнародної комунікації
Протокол № 8 від “31” січня 2024р.
Завідувач кафедри
Валентина КУЛЬТЕНКО

”РОЗГЛЯНУТО”
Гарант ОНП 033 «Філософія»
Віра ДОДОНОВА

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

БІОПОЛІТИКА

спеціальність **033 Філософія**

освітня програма **033 Філософія**

Гуманітарно-педагогічний факультет

Розробник: доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та міжнародної комунікації Віра Іванівна Додонова

Київ – 2024 р.

1. Опис освітнього компонента

« Біополітика »

Галузь знань, спеціальність, освітній ступінь			
Галузь знань	філософія		
Освітньо-науковий рівень	третій		
Освітній ступінь	доктор філософії		
Спеціальність	філософія		
Освітньо-наукова програма	ОНП 033 Філософія		
Характеристика навчальної дисципліни			
Вид	вибіркова		
Загальна кількість годин	150		
Кількість кредитів ECTS	5		
Кількість змістових модулів	Не передбачено		
Курсовий проект (робота)	Не передбачено		
Форма контролю	Залік		
Показник навчальної дисципліни для денної, заочної та вечірньої форми навчання			
	денна форма навчання	Заочна форма навчання	
Рік підготовки (курс)	2	2	
Семестр	3	3	
Лекційні заняття	15	10	
Практичні, семінарські заняття	30	10	
Лабораторні заняття	-		
Самостійна робота	105	130	
Індивідуальні завдання	-		
Кількість тижневих аудиторних годин для денної форми навчання	4	-	

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета – ознайомлення здобувачів наукового ступеня «доктор філософії» з основними проблемами біополітики.

Завдання навчальної дисципліни – сформувати наступні загальні та фахові компетентності:

Інтегральна. Здатність продукувати нові ідеї, розв'язувати комплексні проблеми у сфері філософії, застосовувати методологію наукової та педагогічної діяльності, а також проводити власне наукове дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення.

ЗК 01. Здатність генерувати нові ідеї (креативність).

ЗК 02. Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

ЗК03. Здатність працювати в міжнародному контексті.

ЗК05. Здатність розв'язувати комплексні проблеми філософії на основі системного наукового світогляду та загального культурного кругозору із дотриманням принципів професійної етики та академічної доброчесності.

ЗКу6. Здатність до абстрактного мислення, критичного аналізу текстів, здатність оперативно опрацьовувати значні масиви інформації, генералізувати їх в загальну смислову структуру, виявляти слабкі місця, логічну чи смислову уразливість аргументації.

СК1. Здатність виконувати оригінальні дослідження, досягати наукових результатів, які створюють нові знання у філософії та дотичних до неї міждисциплінарних напрямках і можуть бути опубліковані у провідних наукових виданнях з філософії та суміжних галузей.

СК5. Здатність аналізувати, систематизувати та узагальнювати результати міждисциплінарних наукових досліджень у сфері філософії, оцінювати сучасний стан і тенденції розвитку філософії.

СКу7. Знання предметної області філософії та розуміння сутності професійної діяльності, вміння об'єктивно та неупереджено викладати основні проблеми філософії.

СКу8. Здатність до інтерпретації та узагальнення текстів, володіння текстологічною культурою філософа.

СКу9. Здатність виявляти та пропонувати шляхи вирішення соціально-філософських, антропологічних, інвайроментальних проблем.

СКу11. Здатність критично осмислювати події та явища сучасного життя, використовувати філософську рефлексію для формування власної світоглядної позиції, усвідомлювати моральну відповідальність за результати власної наукової діяльності, вміння використовувати філософські знання для роз'яснення глобальних проблем сьогодення.

Програмні результати навчання

РН1. Мати передові концептуальні та методологічні знання з філософії і на межі предметних галузей, а також дослідницькі навички, достатні для проведення наукових і прикладних досліджень на рівні світових досягнень з філософії, отримання нових знань та здійснення інновацій.

РН3. Ефективно застосовувати у фаховій діяльності знання основних положень теоретичної і практичної філософії, історії світової та вітчизняної філософської думки, а також основних напрямів та провідних тенденцій у сучасній світовій філософії.

РН5. Планувати і виконувати теоретичні дослідження з філософії та дотичних міждисциплінарних напрямів з використанням сучасного інструментарію, критично аналізувати результати власних досліджень і результати інших дослідників у контексті усього комплексу сучасних знань щодо досліджуваної проблеми.

РНy13. Знання основних тенденцій розвитку науки й наукових досліджень у сучасному світі. Знання та розуміння генезису розвитку філософської думки. Вміння та навички виокремлювати на підставі знання напрямів і течій історії філософії актуальних соціально-філософських проблем та здійснення їхнього аналізу.

РНy14. Знання та розуміння закономірностей і підстав розвитку світогляду та образу людини у різних соціокультурних та цивілізаційних середовищах та вміння пропонувати шляхи вирішення соціально-філософських, антропологічних, інвайроменталістських проблем відповідно до запитів сьогодення.

РНy15. Вміння та навички ведення науково-дослідницької діяльності у сфері філософії та дотичних до неї дисциплін індивідуально та в науково-дослідних групах (колективах). Вміння та навички налагодження наукової взаємодії з дослідниками, які мають власну світоглядну позицію та толерантне ставлення до інакодумства.

РНy16. Знання та розуміння закономірностей розвитку глобальних проблем людства, тенденцій еволюції світогляду та образу людини у різних соціокультурних середовищах та вміння на їхньому тлі ставити та вирішувати важливі наукові та педагогічні проблеми. Знання впливових концепцій і стратегій, в межах яких формується проблематика екологічної філософії, біоетики.

РНy17. Вміння та навички критичного аналізу подій та явищ суспільного життя, використання філософської рефлексії для формування власної світоглядної позиції, усвідомлення моральної відповідальності за результати власної наукової діяльності. Вміння та навички корелювання досягнення філософської думки з природничими, політичними, етичними знаннями.

РНy18. Знання та розуміння сутності та причини змін у поглядах на світ і людину. Вміння та навички аналізувати сучасні проблеми екосистеми та її вплив на розвиток суспільства, аналізувати напрямки діяльності суспільства в умовах екокризи. Вміння та навички ефективно використовувати філософський інструментарій в процесі аналізу усіх аспектів сучасного соціокультурного буття людства, й, особливо, в українському контексті.

Згідно з навчальним планом *бюджет навчального часу* на вивчення дисципліни «Біополітика» становить 150 годин: для денної, заочної та вечірньої форм навчання: 15 год. лекції, 30 год. практичні, 105 год. самостійна робота.

Форма підсумкового контролю залік за результатами поточного та підсумкового контролю.

3. Програма навчальної дисципліни.

Тема 1. Біополітика: історія становлення та основні напрямки.

Політика як спосіб організації суспільного життя, знаряддя цілеспрямованих дій окремих людей, соціальних груп, партій, організацій, держави. Виникнення політики як явища суспільного життя. Походження терміна «політика». Генеза поняття «політика» в історії філософської думки. Світ «політичного» та його буття. Політика як мистецтво можливого. Зміст терміну «біополітика». Розуміння біополітики в роботах Л.Колдуелла. Становлення біополітики і біоетики.

Сциентистська традиція розуміння біополітики. Біополітика як результат соціалізації та гуманітаризації біології і біологізації соціальних і гуманітарних наук. Біополітика як вираз політичної місії біологічних наук. Три аспекти місії: філософський (біополітична ідеологія), політологічний аспект (розробки з політичної антропології, політичної етології людини), практичний аспект (експертні оцінки, рекомендації, біотероризм, наслідки генної інженерії.)

Політологічні та політичні передумови появи біополітики. Історія біополітики. Основні напрямки біополітики. Природа людини: біополітичний підхід. Еволюційно-біологічні корені суспільства і політичних систем. Сучасні біополітологічні наукові школи: американська (Л.Колдуел, Р.Мастерс, А.Соміт и др.), німецька (Х.Флор, В.Таннесман и др.), нідерландська (В.Фалгер, Ван дер Деєпс), грецька (А.Влавианос, Арвантис), російська (А.Олескин, В.Степанов, В.Чешко), українська (Д. Шевчук).

Тема2. Політичне як тло функціонування біополітики.

Сутність категорії політичне. Три аспекти розуміння політичного. Політичне як антагоністичне. Аналіз роботи К. Шміта «Поняття політичного». Виявлення специфічно політичного відношення розвитку суспільства. Поняття друга і ворога у категорія політичного. Сепарація політичної сфери від інших сфер людської діяльності, сегментів суспільного життя. К. Шміт як «ідейний наступник» Т. Гоббса. Осмислення філософського зв'язку ідей К.Шміта з політичними ідеями європейського консерватизму: Ж. де Местр, Д. Кортес, Г. Плеснер, М. Гайдегер. Політичне як агоністичне, як засіб подолання конфліктів. Погляди Шанталь Муфф і Джона Грея, які простежують глибинні культурні та історичні корені «агоністичного». Модель агоністичної демократії, як стратегія боротьби з сучасним політичним фундаменталізмом. Ш. Муфф versus К. Шміт. Агоністичний лібералізм проти політичного лібералізму

Дж. Роулза. Політичне як уявне і символічне. Символічне як чинник внутрішньої згуртованості суспільства, проведення філософської сепарації особи від іншого (чужого). Ідеї Ю. Габермаса та Ж. Бодрієра щодо аналізу «пізнього капіталізму». Осмислення політичних спільнот за допомогою уяви (Б. Андерсон). Розуміння політичного як уявного та символічного. Проблема політичного суб'єкта і політичної певності. Наративна природа свідомості суб'єкта і інтерпретації певності. Політичне як дискурсивне.

Тема 3. Концепції біополітики М. Фуко, Дж. Агамбена, А. Негрі.

Дискурс біополітики в сучасному філософському і політичному знанні. Філософська традиція розуміння біополітики. Дослідницькі проекти біополітики – «біополітика» М. Фуко, «*homo sacer*» Дж. Агамбена, «Імперія» М. Хардта і А. Негрі. Біополітика як негативний (критичний) варіант соціальної онтології. Основне протиріччя біополітики між утвердженням біологічних процесів життєдіяльності суспільства як основи і принципом людської соціальності.

М. Фуко про природу біополітики. Курс лекцій «Безпека, територія, населення» і «Народження біополітики». Нова парадигма влади. Дисциплінарний принцип над індивідом змінився на владу над людиною як живою істотою. «Етатизація біологічного». Трансформація галузі політичного права. Контроль людини-тіла і людини -рода. Регуляція народонаселення.

Дж. Агамбен про природу біовлади. Кореляція двох моделей влади: юридичної і біополітичної. Концепція включеного виключення. *homo sacer* – істинний суб'єкт політики. Відмінність *bios* и *zoe*. Табір як біополітичний прояв сучасності, простір виключення індивіда. Біополітичне тіло як новий політичний суб'єкт.

А. Негрі про контроль над гігієною, народжуваністю, харчуванням. Біополітика як велика соціальна медицина. Біополітика суперечливий контекст життя всередині життя. Біополітичні практики як засіб прибутку.

Тема 4. Філософські засади біополітики і природа людини.

Дискусія про природу людини політичної в Новий час: сенсуалітичне трактування людини політичної в філософії Просвітництва; вульгарно-матеріалістичні трактування людини політичної (расизм, соціал-дарвінізм); діалектико-матеріалістичне розуміння природи людини; сциентизм в розумінні людини політичного: від О. Конта до Ф. Скіннера. «Сутнісна безпритульність» людини в політичному світі за постсучасних умов.

Проблема тіла і тілесності в західній філософії ХХ сторіччя. Міждисциплінарне поле *Body Studies* і роль філософської рефлексії тілесності в структурі даного поля. Поняття габітус, габітуальні практики. Габітуальна соціалізація. Фізіологічні фактори, що впливають на соціальну поведінку і політичну діяльність. Стрес, тип конституції, стать, вік, алкоголізм, наркоманія, сексуальні орієнтації, право- і ліворукість. Зв'язок політичних поглядів і

фізіологічних характеристик. Генетичні аспекти біополітики. Внесок генів в поведінкові характеристики. Генетичне різноманіття людства і «генетичний тягар». Генні технології і біополітичні проблеми. Біополітичні та біоетичні ділеми репродуктивних технологій. Проблема генетичної дискримінації.

Нейрофізіологічні аспекти біополітики. Модульна структура мозку і його гетерохронія. Нейрохімічні фактори. Нові нейротехнології і біополітика. Мікробіологічні аспекти біополітики. Вплив симбіотичної мікробіоти на мозг, психіку і поведінку. Пробиотики і дієта для політичних лідерів.

Тема 5. Соціокультурні і ментальні витоки біополітичних колізій.

Місце людини в планетарному багатоманітті життя. Парадигми, що пояснюють передісторію біополітики. Міфологічна парадигма. Натурфілософська парадигма. Теологічна парадигма. Механістична (фізикаластська) парадигма. Еволюційна парадигма. Соціогуманітарна парадигма в біології. Соціокультурні витоки біополітики. Біологічні передумови появи біополітики. Етологія. Еволюційні теорії. Соціобіологія. Екологія. Нейрофізіологія. Генетика.

Статус біовлади в суспільстві ризику. Технологія біовлади. Френсіс Гальтон: євгеніка. Інституціоналізація біовлади. Біоетика як методологія здійснення біовлади. Біовлада породжує біополітику. Епістемологічні і ціннісні аспекти біовлади. Науковий шоу-бізнес.

Тема 6. Етологічний напрямок біополітики.

Сутність етології. К. Лоренц. Соціальна і політична етологія. Біокомунікація. Канали комунікації в світі живого. Біосеміотика. Невербальна комунікація в соціумі. Агоністична поведінка. Антагоністична поведінка. Девіація і деліквенція. Агресія і її підтипи. Ізоляція. Примирення. Підпорядковуюча поведінка. Лояльна поведінка. Афіліація і кооперація. Ігрова поведінка. Ділема в'язня. Соціобіологія, еволюційна психологія. Вади та переваги поведінкових стратегій родинний та взаємний альтруїзм. Середовище еволюційної адаптації. Соціально-когнітивна функція. Колективна агресія в людському суспільстві. Війна і тероризм. Етноцентризм і етноконфлікти з біологічної та соціальної точки зору. Індоктринація. Види політичної поведінки. Індивідуальна і масова політична поведінка. Раціоналізація політичної поведінки. Форми політичної боротьби: мітинг, демонстрація, маніфестація, політичний конфлікт, політичний екстремізм, повстання, війна. Політичний компроміс. Раціональні та ірраціональні чинники в прийнятті політичних рішень.

Тема 7. Біополітичні конфлікти сучасності.

Природа соціальних конфліктів. Політичні конфлікти. Глобальний вимір політичних конфліктів. Рівень агресивності суспільств. Полемологія про сутність конфліктів. Евгеніка. США і Західна Європа (1900-1945 роки). Трансгуманізм. Расова гігієна Німеччини (1933-1945 роки). Мічуринська генетика в СРСР (1929-1964 роки). Генетичні наслідки випробувань ядерної зброї: США і СРСР (1945-1963 роки). Генетичні маніпуляції як джерело біополітичного ризику. США, Західна Європа (1975-2002 роки). Демографічні маніпуляції. Антинаталізм. Біополітика в системі глобалізації.

Біоконфлікти і гібридні війни. Дегуманізація і трансформація людського буття в сучасному політичному світі. Форми дегуманізації: 1) дегуманізація смислу цінностей (аксіологічний вимір); 2) дегуманізація смислу мистецтв і естетики (естетичний вимір); 3) дегуманізація методології наук про людину та метафілософії методологічний вимір); 4) дегуманізація ідентифікації людини і речей (ідентифікаційний вимір). Види постсучасної людини: Homo electronicus, homo irretius (омережевлена людина) homo virtualis (С. Хоружий), homo complexus (Е. Морен). Зв'язок віртуалізації та дегуманізації.

Тема 8. Політичний потенціал теоретичної біології.

Біополітика і біовлада. Тіло – біополітична реальність. Медицина як біостратегія. Біологічна еволюція, соціокультурна еволюція, технологічна еволюція. Поняття коєволюції. Теорія генно-культурної коєволюції: біополітичний аспект. Політизована наука. Інтеграція біології в духовну культуру сучасної цивілізації. Ментальні передумови. Філософська антропологія і теорія пізнання. Соціологія і філософія історії. Політологія. Експериментальне природознавство.

Тема 9. Демократія і управлінські технології в контексті біополітики.

Поняття держави. Лібералізм. Кореляція політичних та економічних інтересів. Управління суспільством: дискурсивне і раціональне. Форми раціонального управління за М. Фуко: сталінізм та фашизм. Поліцейська держава. Раціоналізація управлінських практик. Планетарна раціональність. Лібералізм мистецтво управління небезпекою (М. Фуко). Неолібералізм створює суспільство владного втручання. Vitalpolitik як політика створення життя на зразок підприємства. Експансія держави в громадянське суспільство. Громадянське суспільство: політичний режим в контексті біовлади. Поняття біовлади. Біоконтроль.

Організаційний напрямок біополітики. Концепція біосоціальної системи. Ієрархії і їх види (лінійні, циклічні, агоністичні і гедоністичні). Горизонтальні структури. Влада і політичне лідерство с біополітичної точки зору. Харизма. Бюрократія і небюрократичні структури. Мережеві структури. Реалізація в біосистемах (мікробні біоплівки, колонії кишковопорошків, еквіпотенційні зграї риби, плеяди мурах, нейроні мережі, групи антропоїдів). Реалізація в

людському суспільстві: спільноти полювальників-збирачів, селянські спільноти, ізраїльські кібуци, тіньові мережі.

Тема 10. Трансформація цінностей людства в період та після глобальної пандемії.

Поняття цінностей. Політичні цінності в системі соціальних цінностей. Співвідношення політичних цінностей і політичних норм. Політичні ідеали. Індивідуалізм і колективізм, альтруїзм і егоїзм з точки зору політичної філософії. Основні принципи, цінності та ідеали «відкритого» і «закритого» товариств: політична аксіологія К. Поппера. Цінності ліберально-демократичної політичної філософії. Рівність як концепція і як цінність. Переломлення етичних цінностей совісті, вищого блага, справедливості в основоположні. Демократія і справедливість. Консервативні погляди на справедливість. Концепції свободи в політичній філософії.

Екологічний напрямок біополітики. Вплив екологічних факторів на фізіологію людини і її політичну поведінку. Кореляція біо- і геополітики. Зв'язок між соціумом з його політичною системою і природними екосистемами. Поведінка політичної системи по відношенню до біосфери. Біоцентризм і бюкратія. Практична біополітика в екологічній і природоохоронній галузі. Біодипломатія. Біотуризм і біобізнес. Глокалізм. Екополіси, екуменокепос і ценобій.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових частин і тем	Кількість годин			
	усього	у тому числі		
		Л	Сем.	С.р.
Тема 1. Біополітика: історія становлення та основні напрямки.	15	1	4	10
Тема 2. Політичне як тло функціонування біополітики.	15	1	4	10
Тема 3. Концепції біополітики М. Фуко, Дж. Агамбена, А. Негрі.	15	1	2	12
Тема 4. Філософські засади біополітики і природа людини.	15	2	2	11
Тема 5. Соціокультурні і ментальні витоки біополітичних колізій.	15	2	4	9
Тема 6. Етологічний напрямок біополітики.	15	2	2	11
Тема 7. Біополітичні конфлікти сучасності.	15	2	4	9
Тема 8. Політичний потенціал теоретичної біології.	15	1	4	10
Тема 9. Демократія і управлінські технології в контексті біополітики.	15	2	2	11

Тема 10. Трансформація цінностей людства в період та після глобальної пандемії.	15	1	2	12
Усього годин	150	15	30	105

5. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Біополітика: історія становлення та основні напрямки.	4
2.	Політичне як тло функціонування біополітики.	4
3.	Концепції біополітики М. Фуко, Дж. Агамбена, А. Негрі.	2
4.	Філософські засади біополітики і природа людини.	2
5.	Соціокультурні і ментальні витоки біополітичних колізій.	4
6.	Етологічний напрямок біополітики.	2
7.	Біополітичні конфлікти сучасності.	4
8.	Політичний потенціал теоретичної біології.	4
9.	Демократія і управлінські технології в контексті біополітики.	2
10.	Трансформація цінностей людства в період та після глобальної пандемії.	2

6. Самостійна робота.

№ п/п	Назва теми	Кількість годин
1	2	
1.	Біополітика: історія становлення та основні напрямки.	10
2.	Політичне як тло функціонування біополітики.	10
3.	Концепції біополітики М. Фуко, Дж. Агамбена, А. Негрі.	12
4.	Філософські засади біополітики і природа людини.	11
5.	Соціокультурні і ментальні витоки біополітичних колізій.	9
6.	Етологічний напрямок біополітики.	11
7.	Біополітичні конфлікти сучасності.	9
8.	Політичний потенціал теоретичної біології.	10
9.	Демократія і управлінські технології в контексті біополітики.	11
10.	Трансформація цінностей людства в період та після глобальної пандемії.	12
Разом		105

Основним видом самостійної роботи є підготовка до семінарського заняття, для чого здобувач освіти повинен опрацювати рекомендовану літературу та підготувати виступи для обговорення питань семінарського заняття.

Завдання для самостійної роботи – творче есеї на одну із запропонованих проблем до кожної з означених тем.

7. Тематика завдань для самостійної роботи.

Тема 1. Біополітика: історія становлення та основні напрямки.

1. Політика як мистецтво можливого.
2. Сциєнтистська традиція розуміння біополітики.
3. Біополітика як вираз політичної місії біологічних наук.
4. Основні напрямки біополітики.
5. Політологічні та політичні передумови появи біополітики.
6. Історія біополітики.
7. Природа людини: біополітичний підхід.
8. Еволюційно-біологічні корені суспільства і політичних систем.
9. Сучасні біополітологічні наукові школи.
10. Українська школа біополітики.

Тема 2. Політичне як тло функціонування біополітики.

1. Сутність категорії «політичне».
2. «Політичне» як антагоністичне.
3. Аналіз роботи К. Шміта «Поняття політичного».
4. Поняття друга і ворога у категорія політичного.
5. Політичне як агоністичне, як засіб подолання конфліктів.
6. «Політичне» як уявне і символічне.
7. Політичне як дискурсивне.
8. Політичне як агоністичне Х. Арєнд.
9. Погляди на природу «політичного» Шанталь Муфф і Джона Грея.
10. Агоністичний лібералізм проти політичного лібералізму Дж. Роулза

Тема 3. Концепції біополітики М. Фуко, Дж. Агамбена, А. Негрі.

1. Дискурс біополітики в сучасному філософському і політичному знанні.
2. М. Фуко про природу біополітики.
3. Нова парадигма влади.
4. «Етатизація біологічного».
5. Контроль людини-тіла і людини -рода.
6. Дж. Агамбен про природу біовлади.
7. Табір як біополітичний прояв сучасності.
8. Біополітика як велика соціальна медицина у концепції А. Негрі.
9. А. Негрі про контроль над гігієною, народжуваністю, харчуванням.
10. Біополітичні практики як засіб прибутку.

Тема 4. Філософські засади біополітики і природа людини.

1. Дискусія про природу людини політичної в Новий час.
2. Співвідношення тілесного і духовного в природі людини.
3. Проблема тіла і тілесності в західній філософії ХХ сторіччя.
4. Поняття габітус, габітуальні практики.
5. Габітуальна соціалізація.
6. Міждисциплінарне поле Body Studies і роль філософської рефлексії тілесності в структурі даного поля.

7. Нейрофізіологічні аспекти біополітики.
8. Нові нейротехнології і біополітика.
9. Мікробіологічні аспекти біополітики.
10. Вплив симбіотичної мікробіоти на мозг, психіку і поведінку.
11. Пробіотики і дієта для політичних лідерів.

Тема 5. Соціокультурні і ментальні витоки біополітичних колізій.

1. Місце людини в планетарному багатоманітті життя.
2. Парадигми, що пояснюють передісторію біополітики: міфологічна, натурфілософська, теологічна, механістична парадигми.
3. Статус біовлади в суспільстві ризику.
4. Соціогуманітарна парадигма в біології.
5. Соціокультурні витоки біополітики.
6. Біологічні передумови появи біополітики.
7. Технологія біовлади.
8. Епістемологічні і ціннісні аспекти біовлади.
9. Науковий шоу-бізнес.
10. Біоетика як методологія здійснення біовлади

Тема 6. Етологічний напрямок біополітики.

1. Сутність етології як сфери знання.
2. Соціальна і політична етологія.
3. Біокомунікація. Канали комунікації в світі живого.
4. Біосеміотика.
5. Невербальна комунікація в соціумі.
6. Агоністична поведінка.
7. Антагоністична поведінка. Девіація і деліквенція.
8. Агресія і її підтипи. Ізоляція. Примирення.
9. Підпорядковуюча поведінка. Лояльна поведінка.
10. Ігрова поведінка. Ділема в'язня.

Тема 7. Біополітичні конфлікти сучасності.

1. Природа соціальних конфліктів.
2. Політичні конфлікти.
3. Полемологія про сутність конфліктів.
4. Дегуманізація і трансформація людського буття в сучасному політичному світі.
5. Євгеніка. США і Західна Європа (1900-1945 роки).
6. Расова гігієна Німеччини (1933-1945 роки).
7. Біоконфлікти і гібридні війни.
8. Мічурина генетика в СРСР (1929-1964 роки).

9. Генетичні наслідки випробувань ядерної зброї: США і СРСР (1945-1963 роки).

10. Генетичні маніпуляції як джерело біополітичного ризику. США, Західна Європа (1975-2002 роки). Демографічні маніпуляції. Антинаталізм.

Тема 8. Політичний потенціал теоретичної біології.

1. Біополітика і біовлада.
2. Тіло – біополітична реальність.
3. Медицина як біостратегія.
4. Біологічна еволюція, соціокультурна еволюція, технологічна еволюція.
5. Поняття коєволюції.
6. Теорія генно-культурної коєволюції: біополітичний аспект.
7. Політизована наука.
8. Інтеграція біології в духовну культуру сучасної цивілізації.
9. Філософська антропологія і теорія пізнання. Соціологія і філософія історії. Політологія.
10. Експериментальне природознавство.

Тема 9. Демократія і управлінські технології в контексті біополітики.

1. Лібералізм. Кореляція політичних та економічних інтересів.
2. Управління суспільством: дискурсивне і раціональне.
3. Форми раціонального управління за М. Фуко: сталінізм та фашизм.
4. Поліцейська держава.
5. Раціоналізація управлінських практик. Планетарна раціональність.
6. Лібералізм - мистецтво управління небезпекою (М. Фуко).
7. Неолібералізм - суспільство владного втручання.
8. Vitalpolitik як політика створення життя на зразок підприємства.
9. Експансія держави в громадянське суспільство. Громадянське суспільство: політичний режим в контексті біовлади.
10. Поняття біовлади. Біоконтроль.

Тема 10. Трансформація цінностей людства в період та після глобальної пандемії.

1. Поняття цінностей.
2. Політичні цінності в системі соціальних цінностей.
3. Співвідношення політичних цінностей і політичних норм.
4. Екологічний напрямок біополітики.
5. Вплив екологічних факторів на фізіологію людини і її політичну

поведінку.

6. Кореляція біо- и геополітики.

7.Зв'язок між соціумом з його політичною системою і природними екосистемами.

8.Біоцентризм і бюкратія.

9.Практична біополітика в екологічній і природоохоронній галузі.

10.Біодипломатія. Біотуризм і біобізнес.

8. Методи навчання

Методами навчання є способи взаємопов'язаної діяльності викладача зі здобувачами вищої освіти, що спрямовані на засвоєння останніми знань та набуття вмінь і навичок, що передбачені програмою дисципліни.

Під час навчального процесу використовуються такі методи навчання:

Залежно від походження інформації: словесні (розповідь, лекція, пояснення, діалог, дискусія, робота з першоджерелами та навчальними матеріалами), наочні (ілюстрування, демонстрація), практичні методи (вправи, написання самостійної роботи, підготовка авторських тез та публічний виступ на науково-практичних семінарах).

За характером навчально пізнавальної діяльності: пояснювально-ілюстративний, пошуковий (евристичний), дослідницький.

За ступенем керівництва навчальною роботою: самостійна робота під керівництвом, проте без контролю викладача під час написання реферату.

Вивчення програмного матеріалу та набуття професійних компетенцій здобувачами здійснюється у формі:

Лекції – стрункий, логічно завершений, науково обґрунтований виклад викладачем проблем філософії науки, під час якого здобувачі вищої освіти пасивно сприймають матеріал. Водночас лекція передбачає встановлення зворотного зв'язку, тим самим активізуючи навчально-пізнавальну діяльність здобувачів вищої освіти.

Семінарів – здобувачі вищої освіти завчасно готуються до попередньо визначеної програмою теми та безпосередньо на занятті обговорюють винесені на обговорення питання та/чи тексти, дискутують, висловлюють власну дослідницьку позицію.

Семінарів-дискусій – здобувачі вищої освіти завчасно готуються до заняття, на якому мають можливість вільно обмінюватися думками на певну тему, дискутувати, аргументовано відстоюючи власні погляди чи дослідницьку позицію. Такі семінари формують вміння висловлювати власні думки, аргументовано відстоювати свої переконання, критично оцінювати власні погляди, толерантно та з повагою приймати інакомислення.

Презентацій – виступ перед аудиторією з метою представлення результатів самостійної роботи здобувача вищої освіти з опрацювання обраної теми, питання, завдання тощо з метою здобуття навичок публічного

представлення результатів власного дослідження.

Публічної презентації наукових результатів – здобувачі вищої освіти мають можливість готувати тези доповідей та публічно презентувати їх на наукових семінарах, організованих кафедрою філософії та міжнародної комунікації. Публічне представлення наукових результатів сприяє розвитку навиків наукового письма, вміння зацікавлювати результатами власних наукових досліджень та дискутувати з науково-професійною спільнотою.

9. Форми контролю

1. Поточний контроль для аспірантів денної форми навчання з дисципліни «Біополітика»:

- 1) усне опитування;
- 2) виконання поточних контрольних робіт;
- 3) захист індивідуального завдання;
- 4) бліц-опитування.

2. Підсумковий семестровий контроль у формі письмового заліку – для аспірантів денної форми навчання (другий семестр).

Підсумковий бал (за 100-бальною шкалою) з освітнього компонента «Біополітика» визначається як середньозважена величина, залежно від питомої ваги кожної теми.

Т 1	Т 2	Т 3	Т 4	Т 5	Т 6	Т 7	Т 8	Т 9	Т 10	Залік	Всього
7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	30	100

10. Контрольні питання

Перелік питань з вибіркової дисципліни «Біополітика»

1. Генеза поняття «політика» в історії філософської думки.
2. Світ «політичного» та його буття.
3. Політика як мистецтво можливого.
4. Зміст терміну «біополітика».
5. Розуміння біополітики в роботах Л.Колдуэлла.
6. Становлення біополітики і біоетики.
7. Сциентистська традиція розуміння біополітики.
8. Політологічні та політичні передумови появи біополітики.
9. Основні напрямки біополітики.
10. Природа людини: біополітичний підхід.
11. Еволюційно-біологічні корені суспільства і політичних систем.
12. Сучасні біополітологічні наукові школи: американська (Л.Колдуел, Р.Мастерс, А.Соміт и др.), німецька (Х.Флор, В.Таннесман и др.), нідерландська (В.Фалгер, Ван дер Деєпс), грецька (А.Влавианос, Арвантис), російська (А.Олескин, В.Степанов, В.Чешко), українська (Д. Шевчук).

13. Сутність категорії політичне.
14. Політичне як антагоністичне. Аналіз роботи К. Шміта «Поняття політичного».
15. Політичне як агоністичне, як засіб подолання конфліктів (Шанталь Муфф, Джон Грей).
16. Агоністичний лібералізм проти політичного лібералізму Дж. Роулза.
17. Політичне як уявне і символічне (Б. Андерсон).
18. Наративна природа свідомості суб'єкта і інтерпретації певності. Політичне як дискурсивне.
19. Дискурс біополітики в сучасному філософському і політичному знанні.
20. Філософська традиція розуміння біополітики.
21. М. Фуко про природу біополітики. «Етатизація біологічного».
22. Дж. Агамбен про природу біовлади. *Homo sacer*
23. А. Негрі про контроль над гігієною, народжуваністю, харчуванням.
24. Біополітика як велика соціальна медицина.
25. Біополітичні практики як засіб прибутку.
26. Дискусія про природу людини політичної в Новий час.
27. Проблема тіла і тілесності в західній філософії ХХ сторіччя.
28. Міждисциплінарне поле *Body Studies* і роль філософської рефлексії тілесності в його структурі.
29. Поняття габітус, габітуальні практики. Габітуальна соціалізація.
30. Фізіологічні фактори, що впливають на соціальну поведінку і політичну діяльність.
31. Генетичні аспекти біополітики.
32. Генні технології і біополітичні проблеми.
33. Біополітичні та біоетичні ділеми репродуктивних технологій.
34. Проблема генетичної дискримінації.
35. Нейрофізіологічні аспекти біополітики.
36. Біологічні передумови появи біополітики.
37. Етологія (К. Лоренц) і біополітика.
38. Статус біовлади в суспільстві ризику. Технологія біовлади.
39. Френсіс Гальтон: евгеніка.
40. Біоетика як методологія здійснення біовлади.
41. Епістемологічні і ціннісні аспекти біовлади.
42. Біокомунікація. Канали комунікації в світі живого.
43. Біосеміотика. Невербальна комунікація в соціумі.
44. Агоністична і антагоністична політична поведінка.
45. Агресія людини і політичні конфлікти.
46. «Ділема в'язня» в біополітиці.
47. Соціобіологія, еволюційна психологія.
48. Вади та переваги поведінкових стратегій родинний та взаємний альтруїзм.
49. Колективна агресія в людському суспільстві. Війна і тероризм.
- 50.** Етноцентризм і етноконфлікти з біологічної та соціальної точки зору.
51. Природа соціальних конфліктів. Глобальний вимір політичних конфліктів.
52. Рівень агресивності суспільств. Полемологія про сутність конфліктів.

- Демографічні маніпуляції. Антинаталізм.
53. Біоконфлікти і гібридні війни.
  54. Дегуманізація і трансформація людського буття в сучасному політичному світі. Форми дегуманізації.
  55. Види постсучасної людини: Homo electronicus, homo irretius (омережевлена людина) homo virtualis (С. Хоружий), homo complexus (Е. Морен). Зв'язок віртуалізації та дегуманізації.
  56. Політичний потенціал теоретичної біології.
  57. Біополітика і біовлада.
  58. Тіло – біополітична реальність.
  59. Медицина як біостратегія.
  60. Біологічна еволюція, соціокультурна еволюція, технологічна еволюція.
  61. Поняття коєволюції. Теорія генно-культурної коєволюції: біополітичний аспект.
  62. Політизована наука. Інтеграція біології в духовну культуру сучасної цивілізації.
  63. Ментальні передумови біополітики.
  64. Демократія і управлінські технології в контексті біополітики.
  65. Біополітика і неолібералізм (М. Фуко).
  66. Форми раціонального управління за М. Фуко. Поліцейська держава.
  67. Раціоналізація управлінських практик.
  68. Планетарна раціональність.
  69. Vitalpolitik як політика створення життя на зразок підприємства.
  70. Експансія держави в громадянське суспільство в контексті біовлади.
  71. Поняття біовлади. Біоконтроль.
  72. Організаційний напрямок біополітики.
  73. Концепція біосоціальної системи. Ієрархії і їх види (лінійні, циклічні, агоністичні і гедоністичні).
  74. Влада і політичне лідерство с біополітичної точки зору. Харизма.
  75. Бюрократія і небюрократичні структури.
  76. Мережеві структури та їх біосистемні прояви.
  77. Політичні цінності в системі соціальних цінностей.
  78. Основні принципи, цінності та ідеали «відкритого» і «закритого» суспільств (політична аксіологія К. Поппера).
  79. Рівність як концепція і як цінність.
  80. Концепції свободи в політичній філософії.
  81. Екологічний напрямок біополітики.
  82. Вплив екологічних факторів на фізіологію людини та її політичну поведінку.
  83. Кореляція біо- і геополітики.
  84. Зв'язок між соціумом з його політичною системою і природними екосистемами.
  85. Поведінка політичної системи по відношенню до біосфери.
  86. Біоцентризм і біократія. Практична біополітика в екологічній і природоохоронній галузі.
  87. Біодипломатія.
  88. Біотуризм і біобізнес.

89.Глокалізм. Екополіси, екуменокепос і ценобій.

90.Трансформація цінностей людства в період та після глобальної пандемії.

11. Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
		для заліку
90 – 100	A	зараховано
80-89	B	
70-79	C	
60-69	D	
50-59	E	
31-49	FX	не зараховано з можливістю повторного складання
0-30	F	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

12. Критерії оцінювання знань з курсу «Біополітика»

90–100 балів

- повне виконання всіх обов'язкових та вибіркового завдань;
  - ґрунтовні знання з біополітики, зокрема, основні етапи розвитку та їх характеристики;
  - розуміння і вміння аналізувати основні концепції «політичного» в сучасній політичній філософії;
  - знання наріжних проблем біовлади;
  - правильне обґрунтування наукових положень конкретними фактами, статистичними матеріалами тощо;
  - володіння категоріальним апаратом біополітики на сучасному рівні;
  - послідовний виклад матеріалу з висновками в кінці відповіді;
  - вільне володіння нормами сучасної української літературної мови.
- Допускається 1–3 неточності у викладі матеріалу, які не впливають на правильні висновки чи рішення, отриманий високий результат.

70–89 балів

- повне виконання всіх обов'язкових завдань;
- правильне з'ясування основного змісту матеріалу відповідно до визначеного завдання;
- знання наріжних проблем біополітики і біовлади ;
- ґрунтовні знання з технологій біополітики;

- володіння категоріальним апаратом біополітики;
- послідовний виклад матеріалу;
- вільне володіння нормами сучасної української мови.

Допускається 1–2 неточності у використанні понятійного матеріалу, незначні погрішності в узагальненнях та висновках, які не впливають на загальний добрий рівень виконаного завдання.

50–69 балів

- виконання 50–70 % обов'язкових завдань;
- зміст матеріалу викладено частково, з недотриманням в окремих випадках послідовності;
- аспірант поверхово застосовує теоретичні знання для вирішення практичної проблеми;
- часткові знання фактичного матеріалу та методів біополітики;
- помилки при поясненні понять;
- розкриття суті питання взагалі, не зважаючи на зазначені вище упущення;
- недостатнє володіння нормами сучасної української мови.

30–49 балів

- виконання 30–50 % обов'язкових завдань;
- не вміння розкрити основний зміст завдання; необґрунтованість висновків;
- відсутність знань основних тенденцій біополітики, біовлади, політичних закономірностей і явищ;
- не вміння володіти категоріальним апаратом та методиками біополітики;
- обмежене володіння нормами сучасної української літературної мови.

0–29 балів

- виконання менше 30 % обов'язкових завдань;
- не вміння розкрити основний зміст завдання;
- нездатність формулювати висновки;
- відсутність елементарних знань основних тенденцій розвитку біополітичних процесів;
- неволодіння категоріальним апаратом;
- слабе володіння нормами сучасної української літературної мови.

13. Рекомендована література

Основна:

1. Біоетика: від теорії до практики. Київ : ВД «Авіцена», 2021. 144 с.
2. Воловик В. І. Політична філософія: [навч. посіб. для студ.вищ. навч. закл.] / В.І. Воловик. – Запоріжжя: Просвіта, 2012-183с.
3. Гаєвський Б.А Філософія політики / Б.А. Гаєвський – К.: Вища шк., 2005.

4. Катлубович Т.І. Людина і політика: (навч. посіб.) / Т.І. Катлубович. – К.: Нац. ун-т технологій та дизайну. – К.: КНУДТ, 2012. – 99 с.
5. Основи біоетики і біобезпеки : [посібник] / С. Н. Вадзюк, Н. М. Волкова. – Тернопіль : ТДМУ : Укрмедкнига, 2019. – 128 с.
6. . Л. Кулініченко. Філософсько-світоглядні засади біоетики // Практична філософія. –2001. – №3. – С. 37 - 43.
7. Костючков С. К. Біополітичне підґрунтя філософсько-освітньої концепції в умовах громадянського суспільства: монографія / С. К. Костючков. – Херсон: Айлант, 2015. – 320 с.
8. Костючков С. К. Біофілософія як теоретична і практична основа підвищення рівня ефективності сучасної системи освіти / С. К. Костючков // Гілея. науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2017. – Вип. 117 (№2). – С. 193-196.
9. Костючков С. К. Пандемія коронавірусної хвороби-2020: біополітична інтерпретація // С. К. Костючков // Актуальні проблеми політики – 2020. – Вип.65. – С. 117-124
10. Подмазко Є.А. Загальна теорія політики як метатеорія / Є.А. Подмазко. - Одеса: Друк, 2008. – 220с.
11. Політична філософія: підручник / Є.М. Суліма, М.А. Шепелєв, В.В. Кривошеїн, В.Ю. Полянська. – К.: Знання, 2006. – 799 с.
12. Філософія політики: Хрестоматія: У 4 т. / Ред. кол.: Губерський Л.В. (керівник) та ін. – К.: Знання України, 2003. – Т. 1. 364 с., Т. 2. 370 с., Т. 3. 407 с., Т. 4. 429 с.
13. Харченко Ю.В. Політичне в соціокультурній динаміці / Ю.В. Харченко; Нац. Авіац. Ун-т. – Кіровоград:Імекс. – ЛТД, 2015. – 343 с.
14. Шевчук Д. М. Сучасна політична філософія: навчальний посібник / Д.М. Шевчук. – Острог: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2012. – 347с.
15. Шевчук Д.М. Смісл і межі політичного: філософська інтерпретація / Д.М. Шевчук. – Острог: Вид-во Нац. Ун-ту « Остроз. акад.» 2014. – 373с. Чешко В.Ф. Біоетика і громадянське суспільство // Вісн. НАН України.-2002. -№ 1.-С.43-49.
16. Чешко В.Ф., Кулініченко В.Л. Наука, етика, політика: Соціокультурні аспекти сучасної генетики. Київ: ПАРАПАН, 2004. 228 с.

Додаткова:

1. Додонова В.І. Політична дискурсологія й проблема відповідальності журналістів за якість інформації / В.І. Додонова // Актуальні проблеми філософії та соціології. Науково-практичний журнал. Випуск 15. – Одеса, 2017.
2. Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Наталії Лисюк. – К.:Дух і Літера, 2000. – 467 с.

3. Копилов В.О. Влада і знання: генезис ідеї епістемократії/ В.О. Копилов; М-во освіти і науки України, Нац. аерокосмічний ун-т ім. М.Є. Жуковського» Харк. авіац. ін-т».- Х.: НАУ ім. М.Є. Жуковського «ХАІ», 2009. – 511с.
4. Лібералізм: Антологія /Упоряд.: Олег Проценко, Василь Лісовий. – К.: Смолоскип, 2002. – 1126 с.
5. Полуденко С.В. Історіософія та історія теорії політики: авт. підр. / Полуденко С.В. – Слов'янськ: Маторін Б.І., 2013.
6. Файн Р. Фетишизм політики: критичний аналіз робіт Ханни Арендт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ecsocman.edu.ru/data/708/327/1217/aRENDT.pdf>
7. Філософія політики: Короткий енциклопедичний словник / Ред. кол.: Губерський Л.В. (керівник) та ін. – К.: Знання України, 2002. – 670 с.

Джерела:

1. Арендт Х. Джерела тоталітаризму / Х. Арендт; [пер. з англ.]. – 2-ге вид. – К.: Дух і літера, 2005. – 584 с.
2. Арендт Х. Становище людини. – Львів: Літопис, 1999. – 255 с.
Арон Р. Опій інтелектуалів. – К.: Юніверс, 2006. – 272 с.
3. Баландьє Ж. Політична антропологія. – К.: Альтерпрес, 2002. – 252 с.
4. Бард А. Нетократія: Новая правящая элита и жизнь после капитализма / А. Бард, Я. Зодерквист. – Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2004. – 252 с.
5. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества. – М.: Весь Мир, 2004. – 188 с.
6. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман; [пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева]. – М.: Логос, 2002. – 390 с.
7. Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализации. Новая всемирно-политическая экономия / У. Бек; [пер. с нем. А. Б. Григорьева, В. Д. Седельника]. – М.: Прогресс-Традиция; Издательский дом “Территория будущего”, 2007. – 464 с.
8. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: МФФ; “Academia – Центр”, “Медиум”, 1995. – 323 с.
9. Берлин И. Существует ли еще политическая теория // Берлин И. Подлинная цель познания. Избр. эссе. Пер. с англ. – М.: Канон+, 2002. – С. 81-123.
Берлин И. Философия свободы. Европа. – М.: Новое литературное обозрение, 2001. – 448 с.
10. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства, или Конец социального / Ж. Бодрийяр. – Екатеринбург, 2000. – 96 с.
11. Бодрийяр Ж. Символічний обмін і смерть / Ж. Бодрийяр. – Львів: Кальварія, 2004. – 376 с.
12. Бодрийяр Ж. Симулякри і симуляція / Ж. Бодрийяр; [пер. з фр. Вол. Ховхун]. – К.: Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2004. – С.

34–35.

13. Бурдьє П. Практический смысл / П. Бурдьє. – СПб.; М., 2001. – С. 100–128.

14. Валлерстайн Э. Конец знакомого мира: социология XXI века / Э. Валлерстайн; [пер. с англ. под ред. В. И. Иноземцева]. – М. : Логос, 2003. – 368 с.

15. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство. – Львів: Літопис, 2000. – 318 с.

16. Гірц К. Идеология как культурна система // Гірц К. Интерпретация культур. – К.: Дух і літера, 2001. – С. 227-273.

17. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність / Оля Гнатюк. – К. : Критика, 2005. – 528с.

18. Горкгаймер М. Критика інструментального розуму. – К.: ППС-2002, 2006. – 282 с.

19. Дельоз Ж. Капіталізм і шизофренія: Анти-Едіп / Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі. – К. : КАРМЕ-СІНТО, 1996. – 382 с.

20. Жижек С. Дразливий суб'єкт: відсутній центр політичної онтології. – К.: ППС-2002, 2008. – 510 с.

21. Иноземцев В. Л. Расколота цивилизация / В. Л. Иноземцев. – М. : Академия-Наука, 1999. – 724 с.

22. Кассирер Э. Техника современных политических мифов // Политология: хрестоматия. – М.: Гардарики, 2000. – С. 578-586.

23. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс; [пер. с англ. под научн. ред. О. И. Шкаратана]. – М. : ГУ-ВШЭ, 2000. – 608 с.

24. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна: Трактат о знании / Ж.-Ф. Лиотар; [пер. с фр. Н.А.Шматко]. – М.: Институт экспериментальной социологии; СПб. : Алетейа, 1998. – 160 с.

25. Макінтайр Е. Після чесноти : дослідження з теорії моралі : [пер. з англ.] / Е. Макінтайр. – К. : Дух і література, 2002. – 438 с.

26. Мангейм К. Диагноз нашего времени / К. Мангейм; [Пер. с нем. и англ.]. – М. : Юрист, 1994. – 700с.

27. Оукшот М. Рационализм в политике // Оукшот М. Рационализм в политике и другие статьи. – М.: Идея-Пресс, 2002. – С. 7-37.

28. Оукшот М. Что значит быть консерватором // Оукшот М. Рационализм в политике и другие статьи. – М.: Идея-Пресс, 2002. – С. 65-90.

29. Поппер К. Р. Відкрите суспільство та його вороги / Карл Раймунд Поппер; [пер. з англ. О. Коваленко]. – К. : Основи, 1994.

30. Рікер П. Идеология та утопія / Поль Рікер; [пер. з англ.]. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. – 386 с.

31. Ролз Дж. Теорія справедливості / Дж.Ролз; [пер. з англ. О.Мокровольський]. – К. : Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2001. – 882 с.

32. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і „політика визнання”. – К.:

Альтерпрес, 2004. – 172 с.

33. Тоффлер О. Третья волна / О. Тоффлер; [пер. с англ.]. – М. : ООО Фирма “Издательство АСТ”, 1999. – 784 с.

34. Уолцер М. Про толерантність. – Харків: Видавнича група «РА-Каравела», 2003. – 148 с.

35. Фуко М. Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью / М. Фуко. – М. : Праксис, 2002. – 384 с.

36. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма; [пер. с англ. М. Б. Левина]. – М. : ООО “Изд-во АСТ” ; ЗАО НПП “Ермак”, 2005. – 588 с.

37. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке / Ф. Фукуяма; [пер. с англ.]. – М. : АСТ : АСТ Москва : Хранитель, 2006. – 220 с.

38. Фурс В. Философия незавершенного модерна Юргена Хабермаса. – Мн.: ЗАО «Экономпресс», 2000. – 224 с.

39. Хабермас Ю. Расколотый Запад / Юрген Хабермас; [пер. с нем.] – М. : Изд-во “Весь Мир”, 2008. – 192 с.

40. Хайек Ф. Право, законодательство и свобода: современное понимание либеральных принципов справедливости и политики. – М.: ИРИСЭН, 2006. – 644 с.

41. Хардт М., Негри А. Империя. – М.: Праксис, 2004. – 440 с.

42. Хардт М., Негри А. Множество: война и демократия в эпоху империи. – М.: Культурная революция, 2006. – 559 с.

43. Черепанин В. Альтерглобалісти: спротив системі // Критика. – 2003. – Число 6. – С. 11-14.

44. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса. Дис. на соиск. уч. ст. доктора филолог. наук. – Волгоград, 2000. – 433 с.

45. Шмитт К. Духовно-историческое положение парламентаризма // Шмитт К. Политическая теология. Сборник. – М.: Канон-пресс-Ц, 2000. – С. 155-256.

46. Шмитт К. Политическая теология // Шмитт К. Политическая теология. Сборник. – М.: Канон-пресс-Ц, 2000. – С. 7-98.

47. Штромайер Г. Політика і мас-медіа. – К.: КМ-Академія, 2008. – 303 с.

Интернет-ресурсы

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського
<http://www.nbuv.gov.ua>

Національна парламентська бібліотека України <http://www.nplu.org/>
Державна наукова установа «Книжкова палата України ім. Івана Федорова» <http://www.ukrbook.net>

Одеська національна наукова бібліотека ім. М. Горького
<http://www.odnb.odessa.ua/>

Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка
<http://korolenko.kharkov.com>

Бібліотека e-reading. URL: <http://www.e-reading.by/bookbytypes.php?type=17>
Бібліотека royallib. URL: <https://royallib.com/>